

Bevezetés

A Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Kar Gépelemek Tanszékén igen régi hagyományai vannak a fogaskerekes hajtások oktatásának és tervezésének.

A fogaskerék-hajtás tervezése (előtervezés, geometriai számítás, szilárdsági ellenőrzés) alapos szakmai tudást igényel. Ennek elsajátítása csak tervezési feladatok önálló kidolgozása útján lehetséges.

A gyakorlott tervezők számára készített professzionális fogaskerék-tervező programok az ipari felhasználás során rendkívüli módon megkönnyítik a munkát, azonban az oktatást nem tudják maradéktalanul szolgálni. Ennek oka, hogy a számítási összefüggések, amelyek a tervezés műszaki-gazdaságossági törvényeit fejezik ki, a felhasználó számára rejtve maradnak.

A professzionális tervező programokból „tálcán kapott” eredmények alapján nagyon nehéz érzékelni az egyes paraméterek eredményekre gyakorolt hatását, megérteni a számítások tartalmi lényegét.

Jelen ismertető tárgyat képező számítógépes program kifejlesztésének célja éppen az volt, hogy a fogaskerék-hajtás tervezésénél jelentkező időrabló kézi számítás alól mentesítsük a hallgatókat, viszont ne dugjuk el a számítási összefüggéseket, a kapott eredmények mellett egyből lehessen látni, hogy azokat hogyan, miből kaptuk meg. Megtartottuk ezenfelül a kézi számításoknál elengedhetetlen táblázatból való adatkikeresés, diagramokból való adatleolvasás műveleteit éppen az oktatási célok elérése miatt.

A számítógépes program alapja, a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Kar Gépelemek Tanszékén elkészített oktatási segédanyag, amely a hengeres fogaskerék számításokat táblázatosan tartalmazza. Az ilyen típusú, algoritmizálható számítások végzését kiválóan támogatják a táblázatkezelő programok, amelyek az áttekinthetőségen túl még az eredmények dokumentálását is megkönnyítik.

A számítógépes program eredeti változatában a Microsoft EXCEL 4.0 verziójával készült (-a mellékelt floppylemezen EXHEFO.XLW megtalálható ez a változat is -), majd ezt konvertáltuk az 5.0 EXCEL verzióra. A mellékelt lemezen ez a változat EXHEFO5.XLW néven szerepel. Mindkét változat magyar nyelvű EXCEL-el futtatható. Angol nyelvű EXCEL esetén a program csak a makróprogramok átírása után használható. Az átírásnál a cellasorok hivatkozásánál használt S (sor) betű helyett R (row) betűt, a cellaoszlopoknál pedig az O (oszlop) betű helyett C (column) betűt kell beírni.

A programok telepítése egyszerű, az EXHEFO5.XLW munkafüzetet floppylemezről be kell másolni a számítógép merev lemezére egy tetszőleges könyvtárba. EXCEL v. 4.0 esetén az EXHEFO.XLW fájlt kell a merevlemezre másolni.

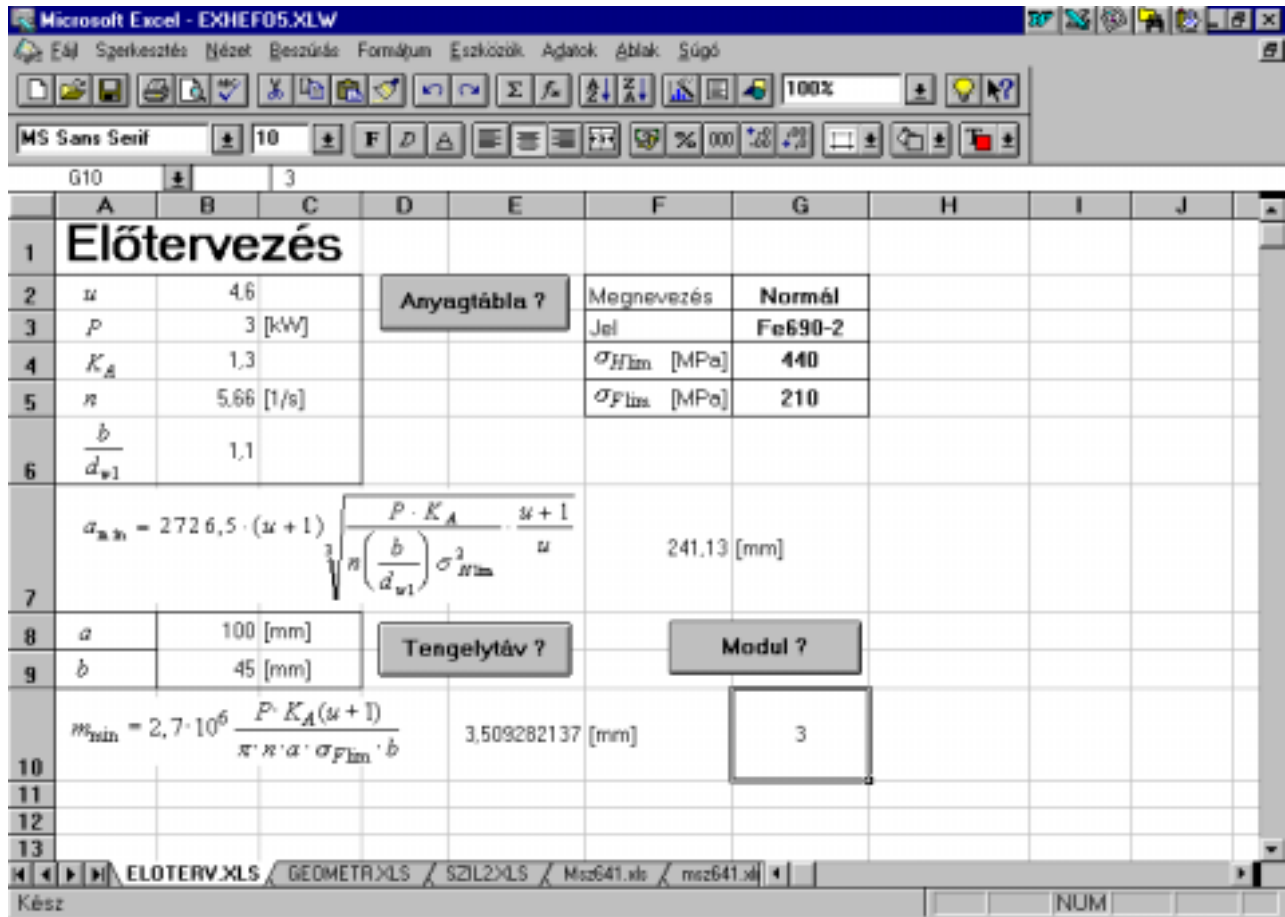
A program valójában egy EXCEL munkafüzet, amelynek lapjai az előtervezést, geometriai számításokat, szilárdsági ellenőrzést szolgáló lapokból állnak, illetve a számításokhoz szükséges anyagjellemzőket, szabványos adatokat (modulsor, szabványos tengelytávok, tűrések) tartalmazzák. A munkafüzetbe tartoznak még makróprogramok is, amelyek a táblázatok kikeresett adatainak gépi átmásolását és a táblázati lapot aktivizáló munkafüzet laphoz való visszatérést szolgálják.

A munka megkezdésekor el kell indítani az EXCEL programot, majd meg kell nyitni az EXHEFO5.XLW munkafüzetet. Az egyes tervezési lépések ezután az egyes munkafüzetlapok aktivizálásával kezdhetők el.

A munkafüzetben mindig a legutoljára kidolgozott feladat adatai szerepelnek, ezért az egyes felhasználók saját könyvtárba, vagy floppylemezre mentsek el a munkájukat.

Hengeres fogaskerek előtervezése

Az előtervezés az ELOTERV.XLS munkalap aktivizálásával kezdhető. Ekkor az 1. ábra szerinti képernyőt látjuk. A kiindulási adatok a fogsávviszony (u), a teljesítmény (P), dinamikus tényező (K_A), kis fogaskerék fordulatszáma (n) és a kiskerék szélesség-átmérő viszonyyszáma, amelyet be kell gépelni rendre a B2-B6 mezőkbe.

1. ábra
Előtervezés képernyője

A dinamikus tényező kiválasztása függ a hajtó- és hajtott géptől, a hajtásláncot terhelő dinamikus erőhatásoktól. Az 1.sz. melléklet (továbbiakban: M) 9. oldal 1. ábra nomogramja a leggyakrabban előforduló esetekre segítséget ad a K_A dinamikus tényező felvételéhez. Megjegyezzük, hogy a további munkafüzetek ábraszám hivatkozásai is a M-re vonatkoznak.

A fogaskerek anyagának kiválasztását megkönnyíti a munkafüzetbe felvett anyagválaszték, amelynek aktivizálására szolgál az **Anyagtábla ?** feliratú gomb, amelyre az egérrel ráklikkelve a 2. ábra szerinti táblázatot látjuk. A táblázat B oszlopának egy celláját kell kiválasztani, majd a **Vissza** gombra az egérrel ráklikkelni. A munkalap illetékes makroprogramja ennek hatására a G2-G5 celláiba másolja a kiválasztott anyag jelét, felszíni szilárdsági és fogtörési kifáradási adatait.

A szükséges minimális tengelytáv (a_{min}) számítására szolgáló tapasztalati képlet a felszíni szilárdságra, míg a minimális modulra (m_{min}) vonatkozó a fogtörési kifáradásra alapul. További elméleti ismeretek a fogaskerekkel kapcsolatos segédletekben szerepelnek.

Microsoft Excel - EXHEF05.XLW

Fájl Szerkesztés Nézet Beállítások Formátum Eszközök Adatok Állatok Súgó

2. ábra
Fogaskerék anyagok táblázata

A tengelytávot tetszés szerinti a_{min} -nál nagyobb értékre választhatjuk. Ipari áthajtóművek szabványos tengelytávjaiból is választhatunk a munkafüzet segítségével, ha a **Tengelytáv ?** feliratú gombra klikkelünk az egérrel. Ekkor a 3. ábra szerinti képernyőt látjuk és a kiválasztott számértékre kell a kurzorral ráállni, majd az egérrel a **Vissza** gombra klikkelni. A tengelytáv az előtervezés munkalap B8 mezőjébe másolódik át automatikusan.

A modul választás csak a szabványos modulsorból célszerű. Az 1. ábra szerinti munkalap **Modul ?** feliratú gombjára klikkelve az 4. ábra szerinti munkalap jelenik meg

Mind a tengelytávoknál, mind a modulnál az 1. sorozatot előnyben kell részesíteni a kiválasztásnál. A táblázatok a képernyőnél nagyobbak, a jobb oldalon lévő tolóka segítségével a Windows-nál szokásos módon görgethetők. A **Vissza** gombot lenyomva az egérrel a kiválasztott modul az 1. ábra szerinti munkalap G10 mezőjébe másolódik automatikusan. Ezután a munkalapot kinyomtathatjuk, az előtervezés végét ért.

Microsoft Excel - EXHEFD5.XLW

És! Szerkesztés Nézet Beszúrás Formátum Eszközök Adatok Ablak Súgó

MS Sans Serif 10

A9 100

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	Tengelytáv		Vissza								
2	1.sorozat	2.sorozat									
3	40										
4	50										
5	63										
6		71									
7	80										
8		90									
9	100										
10		112									
11	125										
12		140									
13	160										
14		180									
15	200										
16		224									
17	250										
18		280									
19	315										
20		355									
21	400										
22		450									

Kész NUM

3. ábra
Szabványos tengelytávok

Microsoft Excel - EXHEFD5.XLW

És! Szerkesztés Nézet Beszúrás Formátum Eszközök Adatok Ablak Súgó

MS Sans Serif 10

A21 0.4

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	Modulsorozat		Vissza								
2	1.sorozat	2.sorozat									
3	0.05										
4		0.055									
5	0.06										
6		0.07									
7	0.08										
8		0.09									
9	0.1										
10		0.11									
11	0.12										
12		0.14									
13	0.15										
14		0.18									
15	0.2										
16		0.22									
17	0.25										
18		0.28									
19	0.3										
20		0.35									
21	0.4		Vissza								
22		0.45									

SZ12.XLS / Msz641.xls / msz641.xls / MODUL.XLS / FANYAG.XLS /

Kész

NUM

4 ábra
Szabványos modulsorozat

Hengeres fogaskerékpár geometriai méretezése

A fogaskerékpár geometriai méretezése $\alpha=20^\circ$ -os alapprofiliszögű, szabványos és szabványtól eltérő fejmagasságtényezőjű és lábhézag tényezőjű szerszámmal készített kerekre végezhető el. A fogazat elemi-, kompenzált- és általános fogazat lehet.

A számításnál használt adatok határértékei:

Tengelytáv	$a = 10 \div 3500 \text{ mm}$
Kiskerék fogszáma	$z_1 = 7 \div 200$
Nagykerék fogszáma	$z_2 = 7 \div 300$
Normálmodul	$m = 1 \div 20 \text{ mm}$
Foghajlásszög	$\beta = 0 \div 50 \text{ fok}$
Fogszélesség	$b = 0 \div 1000 \text{ mm}$
Tengelytáv tényező	$y = 0 \div 2$
Pontossági fokozat	IT5 \div IT8 (MSZ KGST 641-77)
Illesztési fok	A \div H (MSZ KGST 641-77)

A geometriai számítás indításához az **EXHEFO5.XLW** munkafüzet **GEOMETR.XLS** lapját kell megnyitni. Ekkor az 5. ábrán látható táblázat jelenik meg, amelynek 3. sorában lévő adatokat be kell gépelni.

A táblázat görgethető. A táblázat automatikusan felveszi a kiindulási adatokból adódó számértékeket. Kivételt képez a 7.-sorban lévő profileltolási tényezők összegét felosztó 17. sorban lévő x_1 kiskerék profileltolási tényező. Ha a Ctrl X -et beütjük (Ctrl gomb lenyomott helyzetében X gombot leütjük), akkor a program kiegyenlített relatív csúszás feltétele alapján számítja az x_1 kiskerék profileltolási tényezőt. Természetesen lehet más elv alapján is a felosztást elvégezni, ekkor a 17. sorba az x_1 kiskerék profileltolási tényezőt be kell gépelni. Az x_2 nagykerék profileltolási tényező az x_1 kiskerék profileltolási tényezőből adódik.

A fogaskerék szélességet is be kell gépelni a 27. sorba, hogy az axiális fedést is számíthassa a program.

A geometriai számítás táblázata ezután kinyomtatható, vagy képernyőn tanulmányozható.

Microsoft Excel - EXHEF05.XLW

Fájl Szerkesztés Nézet Beállítások Formátum Eszközök Adatok Állatok Súgó

MS Sans Serif 10

J23 =de+2*m*(xe+haes-g)

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	Általános fogazatú, ferdefogú hengeres fogaskerek geometriai számítása									
2	Az előtér alapján rögzített értékek									
3	$z_1 = 21$	$z_2 = 106$	$\alpha_w = 140$	$m = 2$	$\beta = 23$	$\alpha = 20$	$h_a^* = 1$	$c^* = 0.25$		
4	Sorszám	Pontosság (tizedes)	Összefüggések, jelölések				Számértékek			
5	1.	5	$m_t = \frac{m}{\cos \beta}$				2,17272			
6	2.	5	$a = \frac{z_1 + z_2}{2} m_t$				137,96777			
7	3.	6	$\alpha_t = \arctan \frac{\tan \alpha}{\cos \beta}$				21,574		0,376537	
8	4.	6	$\alpha_{wt} = \arccos \frac{a \cdot \cos \alpha_t}{a_w}$				23,588		0,411693	
9	5.	6	$\text{inv } \alpha_t = \tan \alpha_t - \alpha_t$				0,018866			
10	6.	6	$\text{inv } \alpha_{wt} = \tan \alpha_{wt} - \alpha_{wt}$				0,024953			
11	7.	6	$\Sigma x = \frac{z_1 + z_2}{2} \frac{\text{inv } \alpha_{wt} - \text{inv } \alpha_t}{\lg \alpha}$				1,061925			

Kész

5. ábra

Geometriai számítás táblázata

Hengeres fogaskerékpár szilárdsági ellenőrzése

A számítás a DIN 3990 szabványra épül, és annak irodalmi ajánlása alapján határozza meg az egyes tényezők értékeit.

A munka meggyorsítása érdekében az M-ben összegyűjtöttük a szükséges diagramokat és táblázatokat. Ugyancsak itt található a jelölések jegyzéke is.

Az M 6. oldalán tartalmaz még egy kúpkerek kiválasztási táblázatot is, amely nem tartozik jelen programhoz. Hasznos lehet viszont a 4. oldalon lévő diagram, amely többlépcsős áthajtómű összeállításának felosztását segíti.

A szilárdsági ellenőrzés indításához az EXHEFO5.XLW munkafüzet SZIL2.XLS munkalapját kell megnyitni. Ekkor a 6. ábra szerinti képernyőt látjuk.

Microsoft Excel - EXHEFO5.XLW									
Fájl Szerkesztés Nézet Beállítások Formátum Eszközök Adatok Állítások Súgó									
Arial CE 10									
024									
1	Általános fogazató, ferdefogú hengeres kerek szilárdsági ellenőrzése								
2	Az előtér és a geometriai számítás alapján rögzített értékek								
3	$d_1 = 70,331 \text{ mm}$	$d_{b1} = 65,63 \text{ mm}$	$z_1 = 19$	$d_{a1} = 80,139 \text{ mm}$	$h [\text{mm}]$				
4	$d_2 = 244,3100 \text{ mm}$	$d_{b2} = 228,001 \text{ mm}$	$z_2 = 66$	$d_{a2} = 253,569 \text{ mm}$	7,729				
5	$b = 36 \text{ mm}$	$\beta = 19,00 \text{ fok}$	$u = 3,47$	$P = 3 \text{ kW}$	$n_1 = 7,862 \text{ s}^{-1}$				
6	Kiskerék anyaga:	bc2	1 táblázat	$\sigma_{Flim 1} = 410 \text{ MPa}$	$\sigma_{Hlim 1} = 1470 \text{ MPa}$	σ_{wt}			
7	Nagykerék anyaga:	c15		$\sigma_{Flim 2} = 190 \text{ MPa}$	$\sigma_{Hlim 2} = 1300 \text{ MPa}$	23,419			
8	Tényleges fajlagos terhelés meghatározása								
9	Sor-szám	Összefüggések, jelölések		Számérték		Megjegyzés			
10	1.	$T = \frac{1000 \cdot P}{2 \cdot \pi \cdot n_1}$		60,730708 Nm					
11	2.	$F_t = \frac{2000 \cdot T}{d_1}$		1726,9969 N					
12	3.	K_A		1,35		1. ábrából			
13	4.	$v_1 = \frac{d_1 \cdot n_1 \cdot \pi}{1000}$		1,7371195 m/s					
14	5.	f_{pb1}		0,010 mm		MSZKOST 641-77		10	
15	6.	f_{pb2}		0,012 mm		MSZKOST 641-77		12	
Kész									

6. ábra

Szilárdsági ellenőrzés táblázata

A felhasználónak az A3 - L7 mezőkbe be kell gépelni a kiindulási adatokat, majd a táblázatot görgetve rendre a

Fogtörés ellenőrzéséhez: K_A üzemtényező

f_{pb1} kiskerék alaposztáshiba tűrése

f_{pb2} nagykerék alaposztáshiba tűrése

E rugalmassági modulus

q_L segédtegyező terheléseloszláshoz

ϵ_α homlokkapcsolószám

F_β fogirányhiba tűrése

Y_{Fa1} kiskerék fogalaktényező

Y_{Fa2} nagykerék fogalaktényező

bevitele szükséges.

A táblázat megjegyzés rovata útmutatást ad, hogy az M melyik ábrájából vehető fel az érték, vagy az irányérték mekkora, sőt a ? jelű nyomógombbal felnyitható a tűrések táblázata. Ekkor a 7. ábrának megfelelő képernyőt látjuk:

Osztókörátmérő, d		mm feletti						mm-ig	
		125	400	800	1600	2500	4000	6300	
Tűrések [mikron]									
5	1-3.5	± 5,6	± 6,7	± 7,5	± 8,5	± 9,5	-	-	
	3.5 felett 6.3-ig	± 7,5	± 8,5	± 8,5	± 9,5	± 10	± 12	-	
	6.3 felett 10-ig	± 8,5	± 9,5	± 10	± 10	± 12	± 13	± 14	
	10 felett 16-ig	-	± 10	± 12	± 12	± 13	± 15	± 16	
6	1-3.5	± 9,5	± 10	± 12	± 13	± 15	-	-	
	3.5 felett 6.3-ig	± 12	± 13	± 13	± 15	± 17	± 19	-	
	6.3 felett 10-ig	± 13	± 15	± 17	± 17	± 19	± 21	± 24	
	10 felett 16-ig	-	± 17	± 19	± 19	± 21	± 24	± 26	
7	1-3.5	± 13	± 15	± 17	± 19	± 21	-	-	
	3.5 felett 6.3-ig	± 17	± 19	± 19	± 21	± 24	± 26	-	
	6.3 felett 10-ig	± 19	± 21	± 24	± 24	± 26	± 30	± 34	
	10 felett 16-ig	-	± 24	± 26	± 26	± 30	± 34	± 38	
8	1-3.5	± 19	± 21	± 24	± 26	± 30	-	-	
	3.5 felett 6.3-ig	± 24	± 26	± 26	± 30	± 34	± 38	-	
	6.3 felett 10-ig	± 26	± 30	± 34	± 34	± 38	± 42	± 48	
	10 felett 16-ig	-	± 34	± 38	± 38	± 42	± 48	± 53	

7. ábra
Alaposztáshiba tűrések táblázata

Az alaposztáshiba tűrés táblázatot a kiválasztott mezőre ráállítás után az f_{pb1} gombbal kezelve a SZIL2.XLS táblázat G15 mezőjébe (a helyére) másolja a program a kiválasztott mező tartalmát. Hasonlóan adjuk meg az f_{pb2} mezőt is, csak itt az f_{pb2} gombot kell az egérrel ráklikkelve a SZIL2.XLS munkafüzetbe átmásolni. A görgethető táblázatból a Vissza gombbal juthatunk a szilárdsági méretezés munkalapjához vissza.

Az F_{β} fogirányhiba tűrések 8. ábrán látható táblázatának kezelése jóval egyszerűbb.

8. ábra

F_{β} fogirányhiba tűrések táblázata

Itt a kiválasztott mezőre állás után az **OK** gombbal átmásolja a program az F_{β} -t a **SZIL2.XLS** táblázatba és vissza is tér oda, a **Mégsem** gomb esetén másolás nélkül térünk vissza a szilárdsági méretezés táblázatába.

A fogaskerek fogtörésre megfelelnek, ha az S_{F1} és S_{F2} biztonsági tényezők a megjegyzés rovatban adott irányértéknél nagyobbak.

Felszíni szilárdság ellenőrzéséhez:

Z_E rugalmassági tényező

Z_R érdességi tényező

Z_V sebességtényező

v_{50} kinematikai viszkozitás 50 C^0 -on

Z_L kenőanyag tényező

megadása szükséges.

A felszíni szilárdság megfelelő, ha az S_{H1} és S_{H2} biztonsági tényezők a megjegyzés rovatban adott irányértéknél nagyobbak.

Berágódás ellenőrzéséhez:

T_T berágódási határnyomaték

k_T palástnyomás berágódási határa

e_{\max} kapcsolószám részérték

bevitele szükséges.

A berágódási veszély nem áll fenn, ha a kerekek kerületi sebessége 4 m/s -nál nem nagyobb, illetve a számított S_B berágódás biztonsága 3-nál nagyobb.